

Библиотека
„Поїлед ӯреко свеїа”

књига 28

Наслов оригинала:
Peter Neumann
Jena 1800: Die Republik der freien Geister
Siedler Verlag, München 2018.

Република Србија
МИНИСТАРСТВО КУЛТУРЕ

*Овај пројекат је подржало
Министарство културе Републике Србије.*

Copyright © 2018 by Peter Neumann
Copyright © 2018 by Siedler Verlag, München
Published in arrangement with Gaeb & Eggers Literary Agency, Berlin

Copyright © 2023, за српски језик, за Србију и Црну Гору, АГОРА

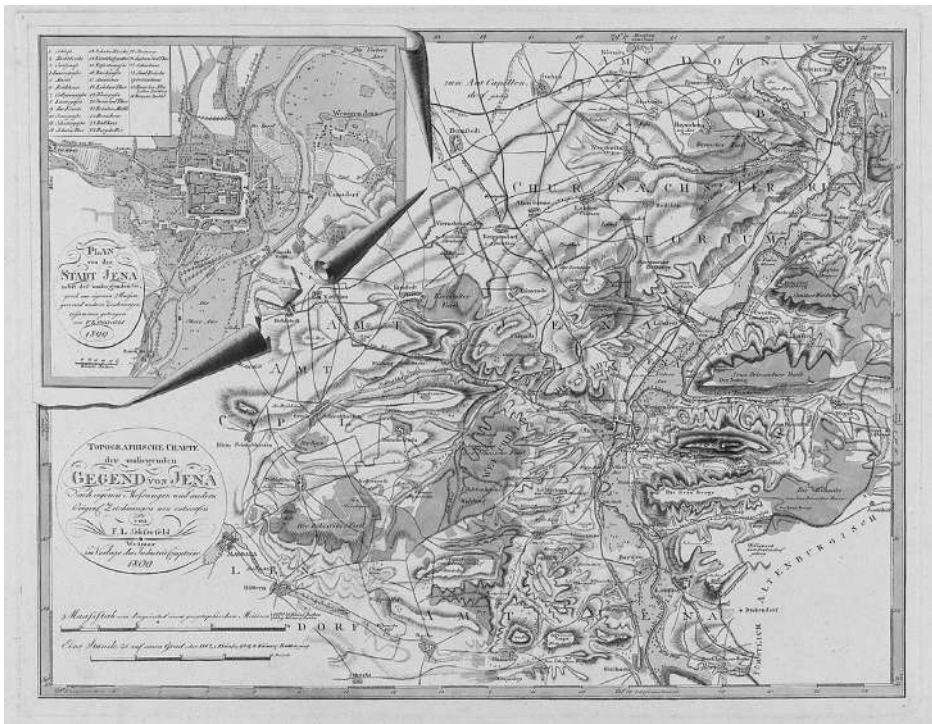
Ова публикација се у целини или у деловима не сме умножавати, прештамповати или преносити у било којој форми или било којим средством без дозволе аутора или издавача, нити може бити на било који други начин или било којим другим средствима дистрибуирана или умножавана без одобрења издавача. Сва права за објављивање ове књиге задржавају аутор и издавач по одредбама закона о ауторским правима.

ПЕТЕР НОЈМАН

ЈЕНА 1800
Република
слободних духова

Превод са немачкої
Саша Радојчић

Јутро после

Земља дрхти. Звече оквири прозора на кућама. Пригушено, али јасно, одасвуд се чују топови. Напад долази са југа. За једним јачим следи нешто слабији прасак, и мало по мало, бука прераста у стални тутањ, као да читаве батерије испалују хице једна на другу. Пруске предстраже код Маје и Винцерле су већ савладане, а остатак војске се повукао на север.

Људи обучени леже на креветима и ослушкују. У граду је сада мртва тишина. Сваког тренутка може се огласити узбуна због пожара, сваког тренутка се поново могу зачути рески тонови звона. Већина остаје мирна у својим кућама, ту и тамо провирују, сви са страхом ослушкујући шта ће бити следеће.

Ускоро ће одјекивати пуцњи француских патрола дуж уских улица. Пред грађанима ће се отворити један сасвим нови свет. Сцене за које су сматрали да се никада не могу догодити. Тамо где су се држала предавања из логике и метафизике, студенти се спорили око предности једног или другог философског система, где се дискутовало о књижевности и уметности, философији природе и историје, у раним сатима 13. октобра 1806. нахрлиће гладни војници са бакљама у рукама. Само онај ко се држи мирно, у некој мери говори француски и уздржава се непријатељских чинова, биће поштеђен пљачке и паљевине. Вика и лупа по свим улицама. Већ до десет сати већина кућа ће бити опљачкана. Новац, златни часовници, сребрнина. И вино – у овој области вина има више него довољно. *Ouvrez la porte!* Ко се сам не одазове наредби, биће му разваљена. Само не отварати капке на прозорима. Ако устреба, војници ће полупати прозоре како би ушли унутра, они не узмичу ни пред чим. Један, два, направиће „лоповске лестве” и за час су унутра.

Још у току преподнева, прве регуларне јединице, праћене маршевском музиком, проћи ће кроз Нову капију на југу и завести ред, генерали и официри са својим перјаницама, наочити и елегантни. На улицама ће тада поново бити мирно, пошто домаћи одрпанци, олош и преваранти као плен однесу из кућа оно што су Французи оставили. Али тај мир је варљив. Јер нико не зна шта ће се догодити у наредним сатима, када ће свако морати да брине за свој иметак и добробит, за свој живот, у сатима

несигурности и стрепње, у којима се сукобљавају светска историја и светски дух. У ваздуху је рат. И рата ће бити. Све треба да се одлучи овде, у Јени.

Први део

Недовршена револуција

У средишту олује: Философија захвата континент

Почело је вече у Улици Леутре број 5. Преко дана, као што је уобичајено, станари ове куће у својим собама раде и пишу. Сада, у поодмакле сате, окупљају се око мале софе у салону, одмах поред пећи: Фриц и Вилхелм, Каролина и Доротеја, Шелинг, Новалис и Тик.¹ Послужен је чај, сир, усољена харинга, кромпир, оно што је остало од ручка. Шелинг стално гура прсте у посуду са киселим краставцима. Уштеђевине су скоро пресахле, а од писања се не зарађује много новца. Но то сада није толико важно, они вечерају и философирају, уче италијански. На дневном реду је Данте, *La Divina Commedia*, Фриц се у то мајсторски разуме. Док рецитује Дантеа, његове очи почињу да сјаје, нестају боре на његовом лицу, које је иначе намрштено, откако други део *Луцинге* не напредује. Током рецитовања готово да заборавља да једе.

И док *Луцинга* чека свој наставак – први део је изашао пре пола године, за ускршњи сајам – Шелинг већ ради на једној великој песми о природи. То треба да буде песма над песмама, која неће садржавати ништа партикуларно, у најмању руку ништа што у појаву ступа као *ипартикуларно*; то треба да буде једна апсолутна мисаона песма, спекулативни еп, а његов једини садржај: безусловна форма. Он то ради за себе. Али овде је Јена, а Јена је наравно исувише мала да би могло да остане непримећено шта се код кога крчка. Сви за столом знају чиме се то Шелинг бави.

Тек што је објављен његов *Први нацрт за систем философије природе* – а већ је свима на уснама. У књижевним часописима га жестоко нападају, а у Јени му студенти падају пред ноге. Шелинг задиркује, прави се тајанствен, чак и међу својим пријатељима важи за књигу са седам печата. Када би га неко видео како за време ручка, дубоко нагнут над сто, кашиком граби супу, могао би да помисли да пред собом има неког војсковођу, можда француског генерала, а не великог философа. Шелинг у ствари не жели да се уклопи ни за катедру, ни у књижевни свет: прави гранит.

¹ Браћа Фридрих и Август Вилхелм Шлегел, Каролина Шлегел, Доротеја Фајт, Фридрих Вилхелм Јозеф Шелинг, Фридрих фон Харденберг и Лудвиг Тик. Види одељак *Животињи њушеви*. [Прим. прев.]

Само је Каролина кадра да осети његову природу. Она је поново заинтересована за њега – и он за њу, која је скоро дванаест година старија. Ту скоро, у потаји, за њен шешир је закачио једно црно перо. Она је била збуњена. Црно перо, то значи чаролију, магију, тајну... Шелинг јој се тако бестидно удвара пред окупљеним друштвом да Новалис, који то позорје посматра крајичком ока, види како се, као црни олујни облаци, припрема скандал. У сваком случају, ту је нешто чиме је она фасцинирана код њега. Можда његова крхкост, можда његова оригиналност. Ни шест минута нису заједно, а већ долази до свађе. Он је нешто далеко најинтересантније што је срела још откако је упознала Вилхелма.

Вилхелм и Каролина, то зна свако у граду и у кући, не држе много до свете тајне брака. Они живе заједно више као добри пријатељи, него као двоје људи који су се заклели у вечну верност једно другом. Како изгледа, тај брак постоји још само на папиру, брак на одређено време. Каролину није брига шта људи говоре. У граду треба разјапити уста. Она је навикла на то.

Каролина је суверена домаћица, пушта да је Шелинг обрлађује, и гледа како Вилхелм са своје стране флертује са Доротејом. Све је тако запетљано. Мајмунско позориште, помишља Тик. Али нико не жели да траћи речи на то, укључујући и њега. Ако се већ свет напољу свакога дана мало по мало урушава у себе, барем овде, у најужем кругу, морају се држати заједно.

✱

Револуција је прошла, окончао ју је Наполеон Бонапарте. Помоћу пажљиво промишљеног државног удара, он се катапултирао на врх још младе републике и сада, као Први конзул, из Париза управља судбином земље. Стари режим је коначно *passé*. И папа у Риму, Пије VI благословио је садашњу власт. Још од фебруара 1798, пошто су француске трупе освојиле Папинску државу, налазио се у цитадели у Валенци, и тамо је умро у заточеништву. Нема сумње, догодила се цезура. Папинска моћ, која је вековима бринула о стабилности у Европи, сада је оборена. Никада будућност није била тако неизвесна, изгледа као да је већ прошла, пре него што је уопште дошла. Време се расцепило по средини.

Узбунили су се и владари. Страхују да би залуђеност демократијом могла да се прелије са студената на обичне људе и занатлије, па на сељаке, слуге и надничаре. У Паризу је народ сам себи донео законе, ослободио се класе која га је држала у оковима и стигао је до крајности – није зазирао ни од гиљотине.

Вајмарски војвода је брижљиво пазио који професор држи која предавања, какве белешке циркулишу и како доспевају у јавност. Слобода духа, о којој се толико много говорило у Јени, у Вајмару је зауздана. Већ и најтиши покушај да се успостави сарадња са револуцијом, бива кажњен. Фихте је први тог лета отпуштен са Универзитета. Оптужба је гласила „атеизам”, и била је пуки изговор. Фихте је од почетка војводи био трн у оку. Још од онда када је са Гетеом стајао пред Мајнцом који су окупирани Французи и саветовао се око позива човеку који је додуше сматран наследником Кантовог трона, али у исти мах и симпатизером револуције.

То су само нека од спорних питања која су новембра 1799. наелектрисала војводство Саксонија-Вајмар. Парола тих дана је слобода, аутономија. Недостаје само неки постојани темељ на коме би она могла да буде подигнута. Голо насиље, показало се у Паризу, не води до циља. Револуција је прогутала своју децу и доживела неуспех. Али шта може да буде слободније од слободе мишљења и слободе уметности? Философија и књижевност уместо политичког активизма и револуционарног там-тама. Пут ка политичкој слободи, за којом се дуго жудило, води кроз ушице игле философске рефлексije и поетске моћи уобразиље. Само оне могу да премосте ровове, само оне могу да прокрче пут у то ново, још увек потпуно неодређено време. Нико не може да се врати иза новог века, који је на прагу. Док је у Паризу револуција проглашена окончаном, она у Јени тек треба да почне.

✱

Новембар 1799: Јена је нешто налик духовном и културном средишту Немачке. У граду нема ни пуних пет хиљада становника, од тога скоро петина студената, средње велики универзитетски, пословни и трговачки град у војводству Саксонија-Вајмар, смештен у котлини између стрмих кречњачких падина. Средњовековна целина која се једва протеже преко граница старог града. На северу, руинама замкова украшени сунчани обронци, који су у јесен пуни тешких гроздова; на југу, простране ливаде по којима се лети окупљају студенти који воле купање. Зна се. Леутра вијуга по баштама изван градских зидина, танка сребрна нит коју два пута недељно проводе кроз уске улицице како би покупила свакодневно смеће и садржаје ноћних посуда које се рано ујутро кроз прозоре празне на улици, све док се коначно не улије све у реку Залу.

Од 1558. овде се налази „Залана”, првобитно основана у једном бившем доминиканском манастиру као замена за Универзитет Витенберг, који је једанаест година раније изгубљен у Шмалкалдском рату. Немачка провинција, могло би се помислити, удобно гнездо студената, професора

и филистара. На трима великим улицама које се пружају са истока на запад (на северу Јоханисова, на југу Школска, између Леутрина), налазе се понекад заиста импозантне зграде, многе од њих куће професора, пола станови научника а пола сале за предавања, наслеђиване генерацијама. Али у пролазима између зграда задржавала се плесан. Док је оближњи Вајмар, са двором војвоткиње-мајке Ане Амалије, лежао на висоравни и на свим странама нудио довољно места, овде се предмети стискају у простору. Сунчева светлост продире само до највиших спратова. Високи зидови који се савијају уназад, и други који прете да падну напред.

За разлику од предавача, студентима је забрањено да станују изван градских зидина. И зато је све тако уско, стиснуто, нема места за дисање. Ништа не помаже против умашћених зидова, буба и мишева који су се гнездили у сламарицама. Ипак, тај градић привлачи све који имају или се надају да ће једном стећи име и положај. Овде је, и то је прихваћено у готово читавој Европи, право станиште духа. Платонова Академија се сада налази на реци Зали.

Јохан Готлиб Фихте је ту од 1794, блистави присталица нове, критичке философије. Кант је из Кенигсберга покренуо ништа мање до један философски земљотрес. *Критика чистог ума*, објављена 1781. у Риги, право је дело тог времена. Кант хоће да постави философију на сигуран фундамент. Оно што можемо да сазнамо о предметима, зависи од форми нашега разума и форми нашег опажања, а форме нашег опажања су простор и време. Какве би могле да буду ствари по себи, о томе, каже Кант, ништа не можемо да знамо. Опсег нашег сазнања је ограничен.

Кантова критика ума је продрмала духовни свет. Од сада је готово са свим метафизичким доказима о Богу. Егзистенција Бога се не може ни потврдити ни оповргнути. О последњим питањима о свету, души, Богу, о слободи и бесмртности, може са сигурношћу да се каже само то да човек, који себи непрестано поставља та питања, на њих не може да нађе одговор. Мозес Менделсон, који је почетком осамдесетих пратио збивања из Берлина, назива Канта „разарачем свега”.

Ипак, та књига је испрва хватала прашину по полицама. Тек у Јени, крајем осамдесетих, стекла је пажњу коју заслужује, овде је читана, дискутована и коментарисана, овде почиње – истовремено са великом револуцијом која се одиграла неколико стотина километара далеко, у Паризу – њен победнички поход преко континента.

Као неки ударни талас, критичко мишљење је обухватило европски континент и бацило дух у кризу из које једино он сам себе може да ослободи. „Sapere aude! Имај храбрости да се служиш *соистивеним* разумом”, гласи Кантова максима. Ниједан образован човек сада не може да се

повуче. Не постоје више острва вечних истина, нити недужна наука у издвојености поштовања достојних универзитета. Оно што тамо, у Паризу, преокреће политичка, реална револуција, овде снажно из темеља помера философска, идеална револуција: стари системи веровања више не важе. Кант је нова епоха. А Фихте њен Месија.

Откако је Фихте у Јени, овамо дотичу студенти са свих страна света: Норвежани, Швеђани, Швајцарци, Мађари, Грци – па и Французи; они су или избегли из земље револуције или управо њу желе да наставе, и у њему, Фихтеу, налазе теоретичара политичког самоодређења. Човек нема над собом другог господара и не следи ниједан други закон сем онога који је сам себи задао као умно биће.

Фихте је преко ноћи постао познат захваљујући свом спису о религији. Сматрају га недостајућом четвртом критиком. Четири питања, рекао је Кант, маркирају поље философије: Шта могу да знам? Шта треба да чиним? Чему смем да се надам? Шта је човек? У основи, то је чак само једно питање, пошто се прва три своде на последње. Својим трима великим критикама, Кант је омеђио поље онога што философија може да учини, изјашњавајући се, између осталог, о сазнајнотеоријским, моралним и естетичким темама. Да би поставио философију на сигуран темељ, он је показао могућности и границе човековог сазнања, развио етику из принципа чистога ума, и објаснио како за човека – биће у исти мах чулно и духовно – уопште може да буде слободе, иако се свет може замислити само тако да њим владају нужност и закони природе. Кант је до тада ипак пропустио да одреди позицију према питању религије и ономе чему се можемо надати.

Анонимно објављени *Покушај кријтике сваког откровења*, изгледало је, морао је бити завршни корак критичког подухвата. Слутња није била далеко од истине: Фихте верује да мисли сасвим у Кантовом духу. Његово поштовање према Канту је толико велико да он и његова супруга Јохана не оклевају да свог сина, када дође време, крсте именом Имануел. Имануел Херман, да будемо тачнији. Штавише, Фихте је непоколебљиво тврдио да мали Имануел као преликан личи на великог. Фихте је на крају обелоданио да је он аутор списа о откровењу, а Гете га је позвао на Универзитет.

Плави фрак, црвена марама, жуте панталоне и тамне чарапе: могао се видети и Шилер како хита улицама. Ако дворском саветнику његово здравље то допушта, и ако не буде поново, спутан новим налетом болести, везан за кревет – због грчева који га онемогућују да напусти кућу. Прошла су времена када је морао да себи прокрчи пут кроз масу, јер се читав град подизао када би се он указао.

Слом који му се догодио пре скоро осам година, ни до данас није заиста преболео. Али рад му од тада није постао мањи. Управо је довео до краја једну трилогију, снажну драму о Тридесетогодишњем рату: *Валенијтајн*. Када је Гете у посети Јени, стално борави код њега. Шилер је дао да се улаз пред кућом са баштом у којој је проводио летње месеце, често до октобра, чак и новембра, прошири за кочију кнеза међу песницима. Гете је ту кочију волео да назива „кућицом на точковима”. Тајни саветник и дворски саветник заједно расправљају о поезији и философији, истраживању природе и политици. Постоји чак и план за пресељење, који подржава и војвода: Шилер би хтео да буде у Вајмару, близу позоришта и свога пријатеља.

Шилер је дошао у Јену дуго пре Фихтеа, само неколико недеља пре напада на Бастиљу, одржао је приступно предавање, у две узастопне вечери, у кући у којој сада живи са супругом Шарлотом (Лоло) и децом. Слушачница, Грисбахов аудиторијум – са четири стотине места највећа у граду – била је дупке пуна.

Шилер је такође проучавао Канта. Посебно *Критику моћи суђења*, која је изашла 1790. Слободна игра сазнајних снага, коју Кант тамо описује, за Шилера је постала средиште његове идеје о естетском образовању човека. Као што моћ уобразиље и разум долазе у узајамно дејство у естетском опажају и појам опажаја мора при томе да се преобрази како би могао да их обухвати, за Шилера уметност ослобађа човека од владавине пуког појма, раскида окове слепе нужности. Човек је потпуно слободан само тамо где се игра.

Кант је свеprisутан у Јени. Кантовство постаје меродавна мода. Присталице се разбацују појмовима које не разумеју, граде системе док још ученички звецкају мачем, смеле конструкције за које знају да ће сурвати у себе на најмањи дах критике. Плодови главе. Спекулативне реченице које се око себе окрећу тешко као млински точкови. Главно је да се ту припада. Студенти свих факултета врте се око философа. Кога је брига за заморно студирање професије, када се са Кантом, Фихтеом и Шилером може увући у стратосфере духа.

И онда је прошле године позван нови професор: Шелинг. Он ће још радикалније од својих претходника заступати критичко мишљење. Философија је далеко од краја, гласи његов кредо. Он сматра да је из основа погрешно протерати последња питања из земље критичког мишљења. Резултати су ту, само недостају премисе.

Шелингу претходи његова репутација. Док се задржао у Дрездену да би последње лето пред ступање на дужност у Јени провео са браћом Шлегел, Вилхелмом и Фрицом, са Каролином, Новалисом и Фихтеом, већ је био на најбољем путу да се попне на трон новог наследника критичке философије. И тек што приспе у Јену, све поремети.

Подухват слободе: Мадам Бемер подиже устанак

Још увек се много говори о њој, овде на улицама Јене показују на њу руком док полако пролази пијацом, сваког уторка, четвртка и суботе, док жене са села, не обраћајући на њу пажњу, читава дан стоје крај својих корпи, колица и тезги, и снажним гласовима грме преко трга: *Свеже воће! Свеже њоврће!* Прича се да је Каролина Шлегел, онда, у Мајнцу, била у дослуку са јакобинцима, на страни познатог природњака и путописца Георга Фостера, када је град, који су освојиле француске трупе, на брзу руку био проглашен републиком. Била је то револуција од доле. Прва република на тлу Немачке.

Време у Мајнцу је оставило на њој трагове. На сопственој кожи је осетила шта значи проћи пут од ентузијастичког посматрања до политичког прогонства. Она познаје тренутак у коме сопствени живот испада из колосека, догађаји се преклапају и све бива стављено на коцку. Она зна како је то када само спасоносна рука једног пријатеља може да те сачува да не паднеш у понор, који те је у ствари већ прогутао. Њено име створио је пут судбине који јој је припао: Доротеја Каролина Албертина, рођена Михаелис, удовица Бемер, поново удата Шлегел.

Још увек је Каролина у Јени „позната мадам Бемер”, која је „као присталица [јакобинског] клуба лежала у тамници у Кенигштајну”, на њу се гледа са подозрењем и опходе се према њој као изопштеној, и то не само Карл Август Бетигер, ујурбани публициста из Вајмара, чије је ухо увек наћуљено за приче и трачеве те врсте. Ту скоро је на пијаци чула две жене како дрбљају док је пробала један шешир са широким ободом. Добро јој стоји, треба да се допадне Шелингу. Опазила их је у огледалу крајичком ока како, крадом, иза њених леђа, показују прстом на њу. Оговарања каква се не могу избећи у малом граду као што је овај.

Кенигштајн: кад год Каролина чује име тог места, прожму је ужаси оних дана када су је држали заточену у тој тврђави на Таунусу, пошто је пропао њен покушај да у априлу 1793. побегне из Мајнца у Готу, код својих пријатеља, породице Готер. На једној пруској стражарској постаји, неколико километара иза Опенхајма, југоисточно од Мајнца, била је за-